

TO HANDELSSKIBE PÅ ØRESUNDS BUND

Af

MICHAEL TEISEN

Fund af skibsvrag kan tit være verdenssensationer, når det f.eks. drejer sig om meget gamle skibe eller skatteskibe. Forfatteren viser i sin artikel, at fund af nyere og ganske almindelige skibsvrag også kan være yderst spændende, ikke mindst når der fra dem kan optages genstande, som kan belyse sømandens dagligliv og arbejde ombord. Dette er tilfældet med et par vrag, som sportsdykkere har fundet nær Hven og bjerget flere interessante ting fra.

Oftest læser man om undervandsarkæologiske fund i forbindelse med meget gamle skibe fra oldtiden og middelalderen, eller også hører man om meget sensationelle fund af guldlastede spanske galeoner. Men vrag fra langt nyere tid kan dog være lige så interessante og give mange oplysninger om dagliglivet ombord, - oplysninger som sjældent findes nedskrevet og overleveret til vor tid.

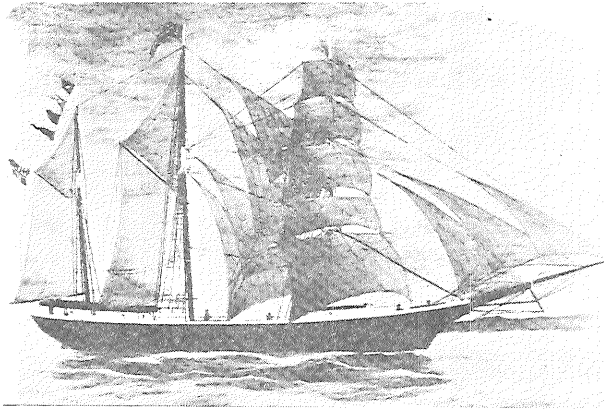
Her i Danmark er vi i den situation, at vrag, der til enhver tid er gået tabt for mere end 150 år siden, er fredede og tilhører staten - og de må ikke forstyrres uden forudgående tilladelse fra Rigsantikvaren.

Hvis man betænker, hvor få træskibe der er tilbage fra før århundredskiftet, kan det ikke undre, at vrag fra helt op til slutningen af 1800-tallet kan fortælle meget, hvor den skriftlige overlevering svigter, og på en meget levende måde illustrere og supplere, hvor de skriftlige kilder findes.

To sådanne vrag er fundet i nærheden af Ven (Hven) af sportsdykkere fra frømandsklubben Helgoland. Da sportsdykkerne omhyggeligt har nedskrevet deres dykkeraktiviteter og efterforsket det ene vrags historie, er det nu muligt at drage sammenligninger mellem disse to vrag: »Livlig«, hvis historie er velbelyst, og et ældre vrag med arbejdsnavnet »Ven Vest«, hvis nøjagtige alder og forhistorie endnu ikke er bestemt.

»Livlig«

»Livlig«, oprindeligt døbt »Sjötrollet«, var et skonnertskeib bygget i 1864 i Kalmar. Det var på 159 net. reg. tons, og dets længde var 114,2',

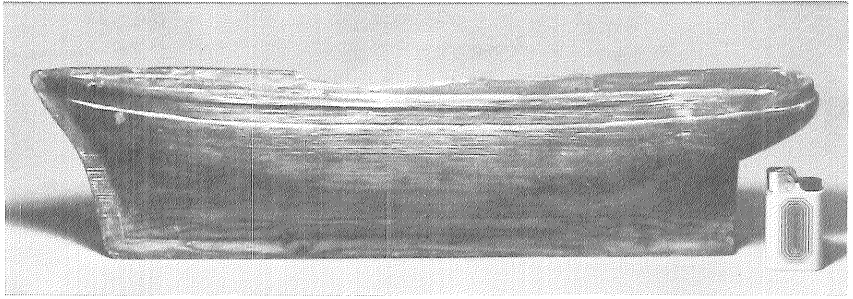
3-mastet skonnert »Livlig« af Fredrikshald (Halden), ex »Sjötrollet«, bygget 1864 i Kalmar. Det sank 1898 nær Hven og blev fundet af dykkere 1972. - Efter tegning.

The 3-mast schooner »Livlig« of Fredrikshald, Norway, ex »Sjötrollet« built at Kalmar, Sweden, in 1864. It sank near the island of Hven (Ven) in the Sound in 1898 and was found by divers in 1972.

bredde 23,1' og dybgang 10,6'. Skibet blev købt af Carl Dahl i Frederikshald og omdøbt i 1887 til »Livlig«. Da skibet forliste i 1898, ejedes det af konsul Grenager i Frederikshald.¹

»Livlig« var lastet med 225t gennemhullede briketter fra England og var via Terneuzen i Holland på vej til København, da det i nærheden af Lappegrunden fyrskib blev påsejlet af en engelsk krydser »Cleopatra«. De tre forreste skibe af den engelske eskadre, hvoraf »Cleopatra« var det fjerde og sidste, var passeret foran om »Livlig«. Dette var også »Cleopatra«s hensigt, men føreren af den engelske krydser havde åbenbart forregnet sig med hensyn til sejlskibets fart og afdrift i den kraftige strøm. Resultatet blev, at krydseren, der havde vigepligt for sejlskibet, påsejlede »Livlig« i stævnen, således at en del dæksplanker kløvedes, skandækket blev beskadiget, og støtterne forude knækkede. Der var ingen huller at se neden for vandlinjen, og »Livlig« var ikke slået læk. Skaderne over vandlinjen blev dækket til med et sejl. Da uheldet skete lidt over 8 om aftenen, ankrede »Livlig« op for natten, efter at 18 engelske søfolk var sendt ombord fra »Cleopatra« for at hjælpe.

Klokken 5 næste morgen (30. august 1898) begyndte »Cleopatra« at bugsere »Livlig« sydpå mod København. Opad formiddagen blev vejret stormfuldt med hårde byger og svær sø, og da skibene var tværs over

Påbegyndt skibsmodel, fundet i vraget af »Livlig« og formodentlig forestillende denne skonnert. Dette og de følgende fotos er taget af Leif Rasmussen.

An unfinished shipmodel, found in the wreck of the »Livlig«, presumably a model of the same schooner.

Vens nordspids, slog tre ualmindeligt store søer ind over »Livlig«s beskadigede stævn, og i løbet af et par minutter sank skonnerten.

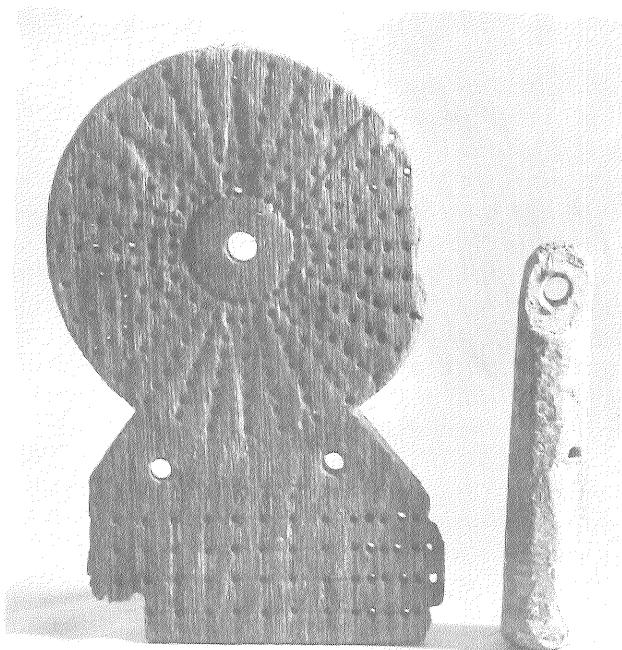
»Livlig«s besætning på syv mand med kaptajn Syvertsen i spidsen reddede sig fra borde ved at springe i havet. Det samme gjorde to norske drenge på ca. 13 år, der var med som passagerer. Værre gik det for de engelske søfolk, der var ombord for at hjælpe. Kun tolv blev reddet, og seks druknede altså. Lodsens fra Helsingør, Bay, blev reddet i sidste øjeblik svømmende af bugserdamperen »Dan«, som i forvejen var sendt til assistance fra København. Ulykken skete kl. ca. 11, og først ved femtiden om eftermiddagen nåede »Cleopatra« til København uden at have fundet nogen af de seks savnede.

I september 1898 blev masterne sprængt af »Livlig«, da skibet lå til gene for skibsfarten. Man havde da opgivet at bjerge det.²

Således lå »Livlig« på havets bund til 1972, hvor vraget blev fundet af dykkere, og lige siden er der blevet dykket regelmæssigt på stedet i sommerhalvåret. Vragets hoveddimensioner er blevet opmålt, og en del løsfund er gjort siden 1972.

Desværre så Farvandsdirektoratet sig den 26. og 27. februar 1974 nødsaget til at nedsprænge vraget yderligere for at tilvejebringe en mindstedybde på 14 m, som Danmark internationalt har forpligtet sig til at sørge for i Øresund. »Livlig« ligger på 17 m vand og rager altså nu knap 3 m op over havbunden. Nedsprængningen gik værst ud over stævnen, som førhen var intakt med skibets stokanker endnu hængende i klydset.

Ude i forstævnen af vraget, omtrent der hvor tømmermandens

Pindekompas og blylod fundet i vraket af »Livlig«.

A traverse-board and a lead found in the wreck of the »Livlig«.

hellegat normalt er beliggende, har man fundet det vel nok mest talende fund, skroget af en skibsmodel. Da dette modelskrog har clipper-stævn som »Livlig« og længde/bredde-forholdet på modellen og »Livlig« er det samme (1:5), kan man vel tillade sig at tro, at et af besætningsmedlemmerne har fordrevet frivagterne ombord med at fremstille en model af det skib, han sejlede med.

Model-skroget er konserveret med polyethylenglycol og fremtræder nu, som da det gik tabt. Samme sted, i tømmermandens hellegat, fandt man resterne af en værktøjskiste med en del skibstømrerværktøj bevaret.

En del af skibets navigationsudstyr er fundet: En trækasse med den kardansk ophængte messingydskål til et grydekompas. En oktant af træ og messing mærket: »Cha.s Piers 7. King St. Liverpool«. Håndlodet (vægt ca. 1 kg) er også fundet med øjet til lodlinen og hulningen

til talgklumpen fornedet til at tage bundprøver med fuldstændig bevarer.

Det kan ikke undre nogen, at et skib fra 1890'erne havde kompas, oktant og lod ombord, men mere mærkeligt er det, at der er fundet et pindekompass i vraget. Dette såre enkle hjælpemiddel til at udregne bestikket har altså endnu i 1898 været i brug i mindre skibe for at holde regnskab med den styrede kurs og farten under hver vagt. Det ville mange vel have forsvoret, men et pindekompass er en nem, visuel måde at vise kurs og fart på, da pindene anbragt i kompassrosens huller angiver hvilke kurser der er styret i løbet af vaggens 8 halvtimer og - fornedet - hvilken fart der er logget pr. time, målt i knob og favne. Det kan bemærkes, at man ombord på Grønlandske Handels bark »Nordlyset« brugte pindekompass op til 1927.

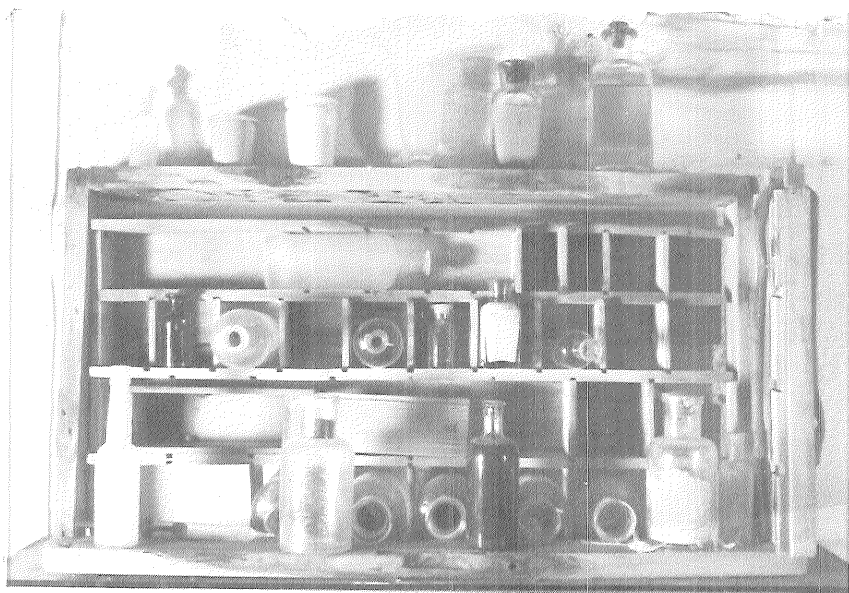
Resterne af skibets medicinkiste er fundet. Den består af en fyrretræskasse med mulighed for inddeling i op til 34 rum til salvekrukker og medicinflasker. Yderligere har der været plads til småting som en injektionssprøjte, stetoskop og kateterslange. 23 af medicinflaskerne og krukkerne fandtes endnu i kisten i størrelser fra 10 ml til 1/4 liter. På fundtidspunktet var der i syv af flaskerne stadig rester af det oprindelige indhold.

En af disse krukker indeholdt en hvidlig, salveagtig masse, hvis identitet ikke har kunnet fastslås. En mulighed er bor-vaseline, også kaldet lægende salve, der som sårsalve har haft plads i alle skibsmedicinkister i slutningen af 1800-tallet. Et andet glas indeholdt farveløse krystaller, hvoraf den udtagne prøve viste sig at være natriumklorid, almindeligt salt, som lige så vel kan stamme fra havvand som fra glasets oprindelige indhold.

Indholdet af de øvrige fem flasker var flydende, og deraf var de tre beregnet til udvortes brug. Disse var karbolvand, som anvendes til desinfektion af sår, svovlliniment til behandling af eksem, og endelig en flaske, som indeholdt to ikke-blandbare væsker, som formodentlig har været tyk kamferolie. Tyk kamferolie virker varmende ved indgnidning på huden og anvendes mod muskelømhed (»værk«).

En flaske indeholdt en mørkebrun, uklar væske, som kan have været hostesaft. Den sidste flaskes indhold er det ikke lykkedes at bestemme, men lugten viser, at den på nuværende tidspunkt indeholder en del svovlbrinte.

I en enkelt flaske, hvor det oprindelige indhold var forsvundet, var navnet på indholdet indstøbt. Dette var Florida Water, et produkt, som nærmest er sammenligneligt med Eau de Cologne. Dets tilstedeværelse i en skibsmedicinkiste er overraskende, for omend det har haft en vis

Medicinkisten fra »Livlig«, set oppefra. En del af flaskernes indhold er bevaret og er senere blevet analyseret.

Medicine chest from the »Livlig« seen from above. The contents of some of the bottles are preserved and have been analysed.

medicinsk anvendelse til kølende omslag på panden ved migræneanfald, er det ikke et lægemiddel, hvis brug man umiddelbart forbinder med en sejlskibsbesætning. Men man kan levende forestille sig, at besætningsmedlemmerne før en landlov i en eksotisk havneby er dykket ned i medicinkisten og har pøset noget Florida Water på sig for at gøre sig mere indbydende.

Det var lovpligtigt for skibe på langfart at medføre en lægebog og en medicinkiste, dog med et sparsomt indhold. Man kan se, at »Livlig«s medicinkiste er en del udvidet i forhold til det lovpligtige.³

Selvfølgelig spiste »Livlig«s mandskab også. Af og til prøvede de endda selv at fange maden med en makrelpirk. Maden blev bl.a. tilberedt i en stor kobbergrøde med låg (diam. 35 cm, h 25 cm) og serveret på tallerkener fra Rørstrands porcelænsfabrik. Maden blev ved bordet krydret med salt og peber fra to små, grønne krukke med muslingeskalsornament og hank. I vraket er der fundet en flaske til vin og en

Løsfund fra »Livlig«: to mugger (krus), en kop og en flaske; liggende en pikkeronne, brugt til klædning af tovværk, og bag den en af kulbriketterne fra lasten, med huller i.

Finds from the »Livlig«: two mugs, a cup and a bottle; left foreground a serving-mallet and behind it one of the briquettes from the cargo.

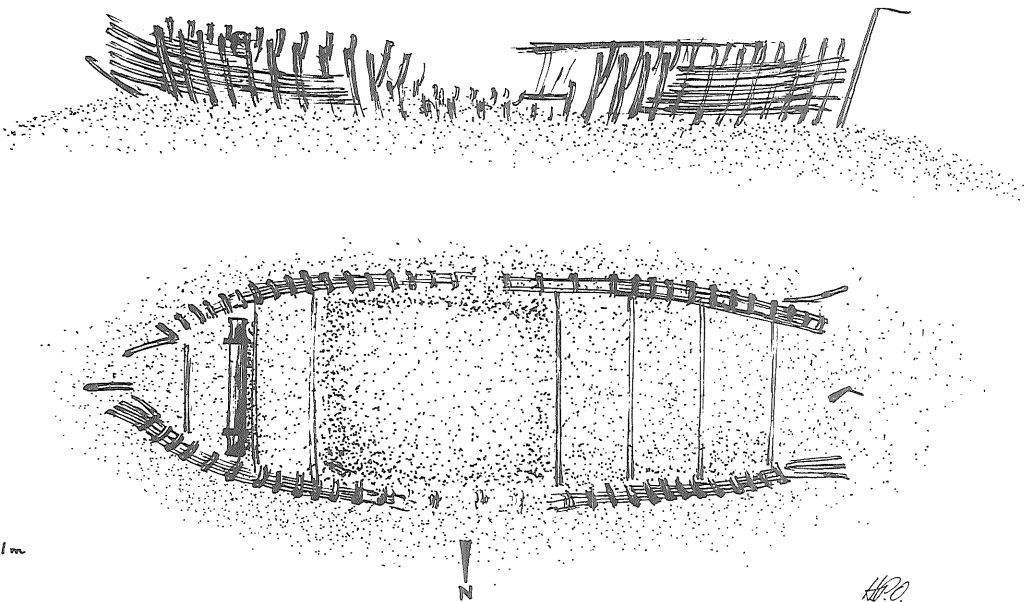
geneverdunk. Måske var den sidstnævnte købt i Terneuzen i Holland til at forsøde resten af sejlturen med.

Efter at have hængt noget af tøjet på en knagerække med otte knager (længde 130 cm) har et af besætningsmedlemmerne børstet tænder med en tandbørste af ben, hvor nu børsterne mangler.

Foruden mandskabets grej er der fundet en del småting, som naturligt hører til på et skib: Dele til petroleumslamper og -lanterner, dele til lænsepumpen og skibrattet af træ med otte knager og messingnav og -nagler.

Det, der præger vraget mest, når man dykker ned og ser det, er en mængde af sorte firkantede kulbriketter (14 x 14 x 4,5 cm) med syv huller i, mærket AC.

Vraget af »Livlig« ligger stadig fredeligt på havbunden - kun noget arret efter nedsprængningerne - med en svag styrbords slagside. Det

Henrik Pauly Olsens skitse af vraget af »Ven Vest«, liggende på havbunden. Man bemærker roret, de kraftige dæksbjælker og det store ankerspil. Der ligger ikke opmålinger til grund for tegningen, men længde:bredderforholdet er korrekt. Skibets identitet og rigtige navn er ikke fastslået.

Sketch of another wreck near Hven, called »Ven Vest« by the skin-divers as the identity and name of the ship is unknown. Note the rudder, strong beams and big windlass.

eneste noget makabre fund, der har mindet dykkerne om et dramatisk forlis, er et par høje lædersøstøvler. Den ene med resterne af en sok i. Om støvlerne har tilhørt en af de engelske søfolk, som druknede, eller de har tilhørt en af »Livlig«s besætning, får stå hen i det uvisse.

»Ven Vest«

Da dette skibs historie er ukendt, bliver det på grund af vragpositionen naturligt nok kaldt »Ven Vest«. Da det blev fundet af dykkere, vidste Farvandsdirektoratet og Søkartarkivet kun, at der var fundet vragrester på positionen i 1932 på et af opmålingsskibet »Marstrand«s togter. Til gengæld for »Ven Vest«s manglende historie har man opmålt skibets

Skaffegrej fra »Ven Vest«: empire-tekande, engelske fajancekopper, -skåle og -tallerkener; en flaske og glasbeholderne fra et timeglas.

Eating utensils from the »Ven Vest«: a teapot, English stoneware cups, bowls and plates; a bottle and parts of an hour-glass.

vigtigste konstruktive træk for eventuelt derigennem at kunne fastslå skibets identitet.

Skibet var lastet med korn, da det forliste. Kornet lå løst i lasten, som var foret med vævede græsmåtter, for at kornet ikke skulle trænge ind mellem garneringens brædder. Når man dykker på vraget, kan man tydeligt se, hvordan kornet har udvidet sig, da det blev vådt, og på det nærmeste skubbet lugerne af og sprængt noget af træværket.

I vraget er der fundet fire tallerkener med blå kant, og to kopper med en underkop i engelsk fajance med et blåt, kinesisk mønster. Hankene har en ret karakteristisk form. Desværre er der ingen fabriksmærker i fajancen, og engelsk fajance var en masse-vare allerede fra slutningen af 1700-tallet. Empire-tekanden er også uden mærker eller stempler, som kan datere den nøjagtigt. En barberkost i messingetui og nogle ituslæde kridtpiber hjælper heller ikke meget til en nøjagtig datering.

Derimod er der fundet fire glasflasker, som er blevet dateret på Holmegård Glasværk. Den ældste er ca. 200 år gammel. 2 og 3 synes noget ældre end danske flasker fra omkring 1800. Disse tre flasker må være udenlandske, måske norske, da Holmegård først begyndte produktionen i 1825.

Den fjerde er det, der kaldtes en »hamret bouteille« og ligner mere en

Fundne flasker af forskellige typer på »Ven Vest«. Ved hjælp af disse har man kunnet tidsfæste vraget til noget før midten af 1800-årene.

Bottles of various types from the »Ven Vest«, by means of which the wreck has been dated to shortly before 1850.

dansk flaske og er fra midten af 1800-tallet, måske noget før.

Sammenholdt med at fajancekoppernes helhedspræg tyder på, at de er fra noget før midten af 1800-tallet, og tekandens udprægede empireform, kan man med al mulig forbehold datere vraget til 1830'rne - 1840'rne.

Men det er stadig en bred og vag datering, især hvis man for at fastslå skibets identitet og dermed dets historie skal gennemse adskillige 10-års søretsprotokoller fra både Helsingør og København, da et forlis ved Ven kan have bevirket søforhør begge steder.

Vraget har, som det ligger nu på havbunden, en længde på ca. 24 m og en bredde på 7,30 m. Længden er sværest at måle nøjagtigt, da for- og agterstævn er faldet ud fra vraget. Bredden er lettere at fastslå, da skibets sider står nogenlunde intakte, maksimalt 4 m op fra bunden.

Når man nærmer sig vraget under vandet, er det meget let at genkende, for agterude rager rorstammen med rorpinden op som et gi-

gantisk 7-tal ca. 3 m højt. Rorpinden er af jern og måler nu 3 x 3 cm i godstykkelsen og er 80 cm lang og let opadbøjet. Den er fastgjort til rorstammen ved hjælp af en jernmuffe med pyramideformet top. Rorstammen er en kraftig egebjælke (28x28 cm tyk). At rorpinden er så relativt kort og vender agterud, kunne tyde på, at skibet blev styret med et rat, der var forbundet med rorpinden med en kæde.

»Ven Vest« er kravelbygget på enkelte egespanter (12x16 cm) med en indbyrdes afstand på 50 cm. Bordene er kraftige egeplanker (15x5 cm), hvor imellem man tydeligt kan se nådderne, da kalfatringen efter de mange år på havbunden er forsvundet.

Den indvendige klædning, garmeringen, der ikke behøver at være så stærk som bordene, er derfor lavet af fyrreplanker, som er både bredere og tyndere (18x3 cm). Da skibet på denne sejlads medbragte en last korn, havde besætningen dækket lastrummet af med vævede græsmåtter, hæftet sammen med tynde pinde som en slags »knappenåle«, for ikke at skulle rense korn ud af alle revner og sprækker efter losningen.

Dækket, som for det meste er presset op af det våde, opbulnende korn, består af fyrreplanker (28x5 cm), liggende på kraftige dæksbjælker (25x22 cm). I skibets forstævn findes resterne af et stort spil, der fylder 4,80 m i skibets bredde og har en diameter på 40 cm ved spiltromlen. Dette er skibets ankerspil, der muligvis også kan have været brugt ved lastning og losning. Stævnenes form er nu noget tvivlsom, da både for- og agterstævn er faldet sammen. Noget i resterne af agterstævnenes spantekonstruktion tyder på, at skibet har været platgattet med en bredde på ca. 5 m over hækken.

I forhold til f.eks. »Livlig« fremtræder »Ven Vest« som en lidt ældre, bredbuget type, hvis nationalitet man dog ikke har kunnet bestemme.

Det, at skibet er sunket i Sundet med en kornlast, kunne tyde på, at »Ven Vest« var på vej nordpå fra en af de korneksporgerende Østersøhavne. Bestemmelsesstedet er desværre ukendt for os, men en nærliggende mulighed kunne være Norge eller eventuelt England, lande som begge importerede korn.

Fremtidige dykninger og en nøjagtigere arkæologisk opmåling af vrage vil kunne afsløre yderligere træk såvel af skibenes konstruktion som gennem løsfund af dagliglivet ombord.

Et skibsforlis er jo at betragte som en ulykke, hvor de, der redder sig fra det med livet i behold, oftest kun kan få det nødtørftigste med fra borde. Derfor fastfryses skibets miljø på det tidspunkt forliset skete. Man kan sammenligne med Pompeji, hvis miljø og dagligliv blev fastfrosset ved et vulkanudbrud. Da et skib nødvendigvis må være

nogenlunde praktisk indrettet, må man regne med, at næsten alt ombord har været i brug. Udslidte genstande røg simpelthen udenbords. Derfor kan eftertiden hente værdifulde oplysninger om både skibskonstruktion, handelsvarerne i lasten, og måske mest interessant - dagliglivet ombord - ud fra disse ulykkelige hændelser, hvor endog mand og mus kan være gået med skibet ned.

NOTER

¹ Norske Veritas 1898, nr. 33.

² Helsingør Sørret, Protokol 1.sept. 1898. Helsingør Dagblad 31. august 1898 s.2.

³ Cand.pharm. Ulla Lund har foretaget de kemiske analyser af medicinresterne og angivet medicinens brug.

TWO MERCHANTMEN AT THE BOTTOM OF THE SOUND

Summary

Divers have found two wrecks near the island of Hven. Further investigation has made it possible to identify one of them as the schooner »Livlig« of Frederikshald, originally named »Sjötrollet« and built at Kalmar in 1864. It was en route for Copenhagen with a cargo of English briquettes when run into by an English cruiser, the »Cleopatra«, at Lappegrunden. The »Livlig« sank the following day, 30th August 1898, while in tow near Hven. Six English seamen, who had been put aboard to assist the disabled vessel, perished.

We can learn something of life aboard from a model of the vessel found in the wreck and a box of tools found in a locker belonging to the ship's carpenter. Some navigation instruments have been recovered: an octant made in England, a compass, lead and traverseboard, the last an old-fashioned aid for the period. A medicine chest has also been found, with the contents of some of the bottles still preserved. These have been analysed. Eating utensils and some personal belongings such as a tooth brush have also been found. A pair of sea boots, one with the remains of a sock in it, bear witness to the suddenness of the disaster.

The other wreck has been dubbed the »Ven Vest« (i.e. West Hven) as its history is still unknown. However the most important elements of its construction have been surveyed.

The vessel was 24 m. long and 7.50 m. broad and appears to have been a comparatively broad bottomed type such as a jacht or sloop. The characteristic rudder in the stern shows that the vessel was steered by a wheel as the short tiller made of iron is turned abaft. The »Ven Vest« was in all probability carvel built on a single frame with square stern. It was carrying grain, loaded loose in the hold which was lined with grass matting to stop the grain getting between the dunnage planks. The windlass, of considerable size, was found forward on remains of the deck. As the ship sank in the Sound with a cargo of grain it is likely that it was on its way from one of the Baltic States to a grain-importing land such as Norway or England.

The identity of the ship is unknown but from various small finds, such as some English stoneware cups decorated in a blue Chinese pattern and with characteristic handles, it has been dated to the eighteen thirties or forties. Some bottles, too, date from the beginning of the nineteenth century and a Regency teapot confirms this dating.

Further diving, which will make possible a more exact dating, and above all record research, will perhaps reveal the real name and history of the »Ven Vest«.